

PSYCHOLOGY

Психологічний аналіз особистісно-професійної спрямованості студентів на етапі первинної професіоналізації

С. І. Білозерська, С. О. Мащак

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, Україна
Corresponding author. E-mail: lana_sun@meta.ua

Paper received 18.11.18; Revised 22.11.18; Accepted for publication 24.11.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-184VI30-17>

Анотація. В статті проаналізовано етапи дослідження професіоналізації майбутнього педагога. Звернуто увагу на особистісно-професійну спрямованість майбутніх педагогів як суб'єктів професійної діяльності та особливості ставлення студентів до своєї професійної діяльності. Подається авторське розуміння даного процесу та виділяються його рівні. Визначені рівні дали можливість охарактеризувати не тільки індивідуальні особливості студентів, а й обґрунтовано визначити, яку віддачу слід очікувати від студентів при тих умовах, які створені у вищому педагогічному закладі, а також зрозуміти, які з мотиваційних умов необхідно змінити перш за все. Виокреслюються подальші шляхи вдосконалення та підвищення ефективності професійного розвитку майбутніх вчителів. В статті проаналізовано етапи дослідження професіоналізації майбутнього педагога. Звернуто увагу на особистісно-професійну спрямованість та особливості ставлення студентів до своєї професійної діяльності.

Ключові слова: мотивація, особистісно-професійна спрямованість, професіоналізація, суб'єкт педагогічної діяльності, профпридатність.

Постановка наукової проблеми та її значення. Спеціальна фахова підготовка розвиває зацікавленість людини у професіоналізації, яка є реальним поступом у становленні суб'єкта професійної діяльності. У широкому соціальному змісті професіоналізація – це створення і розвиток суспільних інститутів, а також правил і норм, пов'язаних з формуванням професійної структури суспільства, у вузькому – процес формування професійних груп, що мають специфічні інтереси й цінності та процес формування професійних позицій і ролей [1]. Забезпечуючи придатність і готовність індивіда до виконання тієї або іншої професійної ролі, професіоналізацію можна розглядати «як процес наближення стану професійної діяльності особистості до професіограми (об'єктивних характеристик професійної діяльності, напрацьованих суспільством), до еталону моделі фахівця» [6, с.63].

Виходячи з інтерпретації психологічної сутності професіоналізації, а також з власних теоретичних міркувань про основні її характеристики, важливим видається питання дослідження особистісно-професійної спрямованості студентів в процесі професійного навчання у виші. Недооцінка рівня особистісно-професійної спрямованості майбутнього педагога та неврахування її особливостей при організації освітнього процесу в педагогічному навчальному закладі призводить як до небажаних змін у структурі особистості студента, так і до суттєвих недоліків у його професійній підготовці.

Аналіз останніх досліджень. Професійне становлення та мотивація, формування професійних ролей, знань і навичок, а також питання психологічного забезпечення діяльності та розвитку фахівця розглядається у працях Г. Балла, М. Боришевського, С. Максименка, В. Москальця.

Р. Миленковою охарактеризовано структурні компоненти самоосвіти як категорії, педагогічні умови та складності реалізації процесу формування механізму самоосвіти як компоненту особистісно-професійного розвитку студента у навчально-виховному процесі [4]. Звернуто увагу на основні завдання професійно-

особистісного саморозвитку: формування у студентів здатності мислити неординарно, вироблення навичок обґрунтування власних позицій і життєвих цінностей, розвиток уміння співпрацювати, вступати у партнерський діалог, виявляючи при цьому толерантність, педагогічний такт, доброзичливість та ін. [5]

На думку В. Ямницького, оволодіння навичками та вміннями емоційної саморегуляції діяльності студентів в комплексі (розвиток педагогічної техніки, психологічного тренінгу зі складання ситуації успіху та аутогенного тренування), найбільш ефективно сприяють професійному становленню майбутнього фахівця [7].

У працях К.Роджерса, І.Річардса, К. Чарнецькі, D. Super, M.Y. Vahn виокремлюються такі основні напрями професійного розвитку: розвиток професійної спрямованості та необхідних здібностей; професіоналізація й удосконалення психічних процесів і станів; вироблення життєвої позиції і конкретизація життєвих планів; підвищення рівня самостійності й відповідальності; зростання рівня вимог у сфері майбутньої професії; етичний, естетичний і духовний розвиток; підвищення ініціативи і творчості; формування психологічної готовності до професійної діяльності; підвищення питомої ваги самовиховання і формування якостей, необхідних у майбутній діяльності.

Численні дослідження (Т.Іванова, А.Левін, Н.Кузьміна), присвячені діяльності студентів ВНЗ, показали наявність низки негативних явищ, сформованих у системі професійного становлення. Так, Т. Іванова, А.Левін [2] досліджуючи мотивацію професійного вибору студентів, встановили збільшення частки зневірених у своєму професійному виборі студентів (задоволеність своїм вишом знижується при переході з курсу на курс). Вчені констатують факт зниження інтересу до навчання при переході на старші курси, збільшення частки студентів, незадоволених своїм професійним навчанням. Виявлено також, що професійна діяльність сприймається студентами як далека, зовнішньо

нав'язана діяльність, що освоюється лише в силу необхідності [2].

Як бачимо, вчені по-різному описують зміст, структуру професійного становлення та розвитку студента. Ці різноманітні описи не стільки суперечать, скільки доповнюють один одного, відбиваючи всю багатогранність зазначеної проблеми. Тому для нас важливим є розгляд питання оптимізації процесу навчання та вдосконалення професійної підготовки майбутнього педагога з урахуванням особистісних якостей та особливостей його професійної діяльності.

Мета статті: з'ясування сутності професіоналізації майбутнього педагога, в основі якої лежить його розвиток як члена професійної спільноти та аналізі рівнів особистісно-професійної спрямованості майбутніх педагогів як суб'єктів професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу Сучасні підходи до структурування професіоналізації вчителя дають можливість виокремити два різні її аспекти: перший пов'язаний із вдосконаленням умов праці вчителя; другий – розвиток професійних вмінь, так як вдосконалення умов праці не завжди веде до розвитку педагогічної майстерності, а, навпаки, може сприяти автоматичному виконанню діяльності. Метою педагогічної освіти є підготовка фахівця, здатного до застосування інновацій, який постійно підвищує свій професійний рівень і самовдосконалюється. Сказане, ще раз підтверджує те, що діяльність викладача вищої школи вимагає не тільки грамотного знання свого предмета, але й всебічної педагогічної підготовленості, глибоких психологічних знань, володіння різноманітними прийомами та методами й методами викладання.

Знання і розуміння викладачем ВНЗ закономірностей і тенденцій процесу професіоналізації стимулюватиме готовність студента до продуктивного та творчого вирішення майбутніх професійних завдань і формування у майбутніх педагогів того рівня конкурентоспроможності, що дозволить їм активно включатись в освоєння професійної діяльності та творчо й продуктивно вирішувати майбутні професійні завдання.

Узагальнюючи наявні підходи до проблеми періодизації професійного розвитку, можна визначити наступні етапи професіоналізації:

1. Допрофесіоналізму (особистісне та професійне самовизначення, виникнення професійних інтересів, формування професійної мотивації в ході освітнього процесу). Її критерієм є соціально і психологічно обґрунтований вибір професії.

2. Професійного становлення (первинна професіоналізація, освоєння професії, професійна адаптація та індивідуалізація професійної діяльності). Ціль цієї стадії – репродуктивне засвоєння професійних знань, навичок і умінь; подальший розвиток самовизначення в обраній професії; самоусвідомлення правильності зробленого вибору та узгодження між собою життєвих і професійних цінностей, цілей, установок.

3. Професійне вдосконалення (розвиток і вдосконалення професійної діяльності на переддипломній практиці і в ході державної атестації випускників). Він пов'язаний з процесом активного входження в професію. Критерієм цього етапу є досить високі показники діяльності, визначений рівень розвитку професійно важ-

ливих характеристик і психологічний комфорт, прагнення до само актуалізації.

4. Реалізація особистості в професії. Цей етап характеризується високим рівнем самореалізації, творчим виконанням професійних функцій, володіння професійними духовними цінностями, орієнтаціями і їх дотримання, засвоєння на високому рівні вищих зразків засобів праці, вироблених у професії; удосконалення психофізіологічних та психологічних особливостей професіонала.

Н. Кузьміна зазначала, що «...праця ефективна тільки за наявності смислу професійної діяльності. Сукупність смислів утворює систему особистісних духовних цінностей людини, її особистий професійний менталітет, її індивідуальне професійне кредо. Важливо, щоб людина володіла смислотворчістю, тобто вміла черпати все нові й нові смисли зі своєї професії. Якщо рівень смислотворчості низький, то вчитель пасує перед найменшими труднощами» [3, с.107]. Таким чином, весь процес професійного навчання у виші повинен бути спрямований на формування навичок у майбутнього вчителя професійного самовизначення, бо усвідомлення правильності вибору професії є стимулом для подальшого професійного розвитку. Гуманітарні, фундаментальні, спеціальні та психолого-педагогічні дисципліни, що викладаються у педагогічних вищих навчальних закладах повинні орієнтуватися на майбутню професію студента, формувати й розвивати професійні якості, що забезпечують високу ефективність його професійної діяльності.

Серед умов, які впливають на процес становлення майбутнього педагога, і які діють на означених рівнях, слід зважати на такі:

1. Ціннісне ставлення до професіоналізму: врахування даного фактору підвищить рівень суспільної, фахової, особистісної значущості професіоналізму як якісної характеристики діяльності, зокрема, педагогічної. Необхідно не тільки змінити уявлення студентів про професіоналізм як про цінність, але й забезпечити умови для професійного зростання фахівців (сьогодні можна спостерігати відсутність чіткої системи відбору студентів у вищі навчальні заклади та відсутність заохочення як до вибору спеціальності, так і під час навчання).

Проте слід наголосити, що в період професійного навчання, на етапі первинної професіоналізації може проявлятися і псевдопрофесіоналізм. Основними його причинами виступають, з одного боку, невідповідність індивідуальних характеристик вимогам педагогічної діяльності, несформованість педагогічних здібностей, недостатній розвиток здатності визначати бар'єри, що перешкоджають професійному розвитку, відсутністю сформованого індивідуального стилю діяльності, розрив між реальним образом професіонала й існуючим у суспільстві еталоном, з іншої – низький рівень наукової кваліфікації викладачів.

2. Престиж педагогічної професії, що забезпечить академічну свободу учителя і зорієнтованість на дитину. Сьогодні ми спостерігаємо явище падіння соціального статусу педагога, старіння психолого-педагогічних і предметно-методичних знань у професійній діяльності вчителів, так як великий відсоток працівників освіти зі стажем понад 20 років.

3. Соціальна домінантність педагога, що передбачає необхідність наявності високого рівня відповідальності

за результати своєї праці, почуття обов'язку перед суспільством в цілому і перед окремими людьми.

Вказані умови дозволяють стверджувати про залежність стабільності та ефективності процесу самовдосконалення в процесі навчання у ВНЗ як від освітнього рівня, так і від індивідуальних особливостей особистості студента.

Особливості процесу професіоналізації та аналіз змістово-процесуальних утворень студентів дозволили з'ясувати значущість майбутньої професії для них, потреби у спілкуванні, схваленні та виділити чотири групи мотивів вибору педагогічної діяльності:

1) вузькоособистісні мотиви вибору професії вчителя (любов до основного предмету);

2) мотиви, що перебувають поза сферою педагогічної діяльності (отримати диплом, відсутність інших варіантів вибору);

3) пізнавальні мотиви, що характеризуються стійкими професійними інтересами та здатністю виконувати свої обов'язки.

Виділені групи студентів спонукали нас до складання мотиваційного портрету студента, як майбутнього педагога. Для цього ми скористалися методикою діагности спрямованості особистості Б. Баса (опитувальник Смекала-Кучера). Даний опитувальник спрямований на діагностику особистісної та професійної придатності, що поєднує у собі рівень внутрішньої свободи у ситуації вибору і здатності приймати відповідальність за процес та результат своєї діяльності.

Система критеріїв дозволила визначити особливості професійної спрямованості, яка виражалась наступними рівнями: амбівалентним, низьким, середнім та високим.

Таблиця 1. Рівні сформованості особистісно-професійної спрямованості майбутнього педагога

Рівні	Показник професійної спрямованості	К-сть студентів, %
Амбівалентний	Незадоволені процесом навчання, власним життям та собою; переважання зовнішньої мотивації. Пасивність щодо особистісного та професійного розвитку. Наявність внутрішньо особистісних конфліктів, високий рівень тривожності, невпевненість у власних силах; низький рівень саморегуляції, самооцінки та самоконтролю	7,7
Низький	Відсутність власної точки зору, низький рівень реалізації особистісних та професійних планів. Нездатність будувати міжособистісні відносини; слабка орієнтація щодо професійних здатностей, реалізації професійних планів. Невміння відстоювати власну точку зору. Низький рівень професійного та особистісного самовизначення.	29,8
Середній	Вирізняються групо центричним типом спрямованості. Прагнення до спілкування та педагогічної взаємодії. Переважання внутрішніх мотивів, зокрема ситуативних, пізнавальна активність. Середній рівень щодо особистісного та професійного саморозвитку.	35,7
Високий	Високий рівень внутрішньої мотивації, вміння регулювати власну діяльність у відповідності до соціальних норм. Високий рівень пізнавальної активності в процесі професійного самовизначення та саморозвитку. Особистісна зрілість: адекватність самооцінки, самоконтролю, саморегуляції та рівня домагань.	26,75

За результатами емпіричного дослідження можна стверджувати, що у більшості студентів – майбутніх педагогів виявився середній рівень особистісно-професійної спрямованості, яка відображає інтенсивність, з якою студенти прагнуть до педагогічної взаємодії та підтримки гармонійних стосунків, що часто перешкоджає виконанню певних професійних завдань. Вони вирізняються потребою в емоційному спілкуванні, тому проявляють інтерес не до кінцевого результату, а розвитку самої спільної діяльності; інших сприймають як своїх партнерів і прагнуть до їхнього розвитку і виховання. Для них характерне цілеспрямоване засвоєння системи знань, практичних навичок та умінь, образів виконання рухів, дії, діяльності у вибраній професійній діяльності.

Студенти, в яких виявлено низький рівень спрямованості (29,8%) сильно спрямовані на себе, тому характеризуються як люди неприємні, агресивні, догматичні, інтровертовані, підозрілі, ревниві, консервативні, невпевнені в собі. Вони очікують безпосереднього задоволення (винагороди) тільки для себе незалежно від роботи, яку виконують, тому їм важко буде втілити освітні цілі у навчально-виховний процес.

Амбівалентний рівень (7,7%) характеризує студентів, які є умовно професійно непридатними до педагогічної діяльності. Вони найчастіше зайняті собою, своїми переживаннями і мало уваги будуть звертати на потреби своїх учнів. Такі студенти відрізняються від інших мотивами власного благополуччя, прагнення до престижу і

переваги. Амбівалентні вчителі будуть щиро прагнути бути «хорошими» педагогами, але бути хорошими для них означає бути улюбленими усіма без винятку і, постійно перебуваючи в центрі уваги, отримувати схвалення. Негативні сторони їх амбівалентності виявляються у випадку конфліктної ситуації, коли будь-хто з учнів чи колег відмовляється ними захоплюватися.

За сприятливих умов професійної освіти такі студенти, не усвідомлюючи свою амбівалентність, можуть домогтися певних позитивних результатів у педагогічній діяльності.

Майбутні педагоги, яким притаманний високий рівень спрямованості, відрізняються переважанням мотивів, пов'язаних з досягненням як власної мети так і навчальної мети групи (класу учнів). Вони можуть інтенсивно й захоплено працювати, успішно опановуючи нові навички та вміння, домогтися високих досягнень у самонавчанні та самовихованні та у навчанні та вихованні своїх учнів. Прагнуть опанувати різні педагогічні технології. У них постійне прагнення завдати блага іншим, вміння реалізувати у відповідних умовах власні потенції. У них виражене прагнення до розкриття власних можливостей, сил, здібностей та до професійного зростання й творчого самовираження.

Визначені рівні особистісно-професійної спрямованості студентів дали можливість охарактеризувати не тільки індивідуальні особливості студентів, а й обґрунтовано визначити, яку віддачу слід очікувати від студентів при тих умовах, які створені у вищому педагогічному

закладі, а також зрозуміти, які з мотиваційних умов необхідно змінити перш за все.

Емпіричні дані засвідчили, що значна кількість студентів продемонструвала недостатній рівень розвитку особистісно-професійної спрямованості на етапі первинної професіоналізації, що зумовлює пошук адекватних психолого-педагогічних умов її оптимізації. Серед них можна визначити наступні:

1. Процес професіоналізації буде оптимальним, якщо досягнення освітніх цілей і задач буде реалізуватися через активізацію індивідуального стилю діяльності студентів: чим швидше він буде включений в педагогічну діяльність як суб'єкт навчання, розвитку і виховання, тим швидше оволодіє практичними професійними і морально-психологічними методами і формами роботи.

2. Для професіоналізації важливе глибоке вивчення студентами теоретичних курсів з психології і педагогіки, значення яких знижується через зосередженість їх викладання на теоретичних знаннях, які, на думку інших, недостатньо пов'язані з безпосередньою практичною діяльністю студентів в школі. (практика без сучасної теоретичної підготовки, ґрунтовних наукових знань не може забезпечити розвиток професіонала).

3. Узгодженість взаємодії школи і вищого педагогічного закладу відповідно профорієнтації. Залучення студентів в різноманітні види профорієнтаційної діяльності

в школах з метою корекції мотиву вибору професії вчителя та науково-дослідної діяльності; формування готовності вчителів до проведення педагогічних досліджень.

4. Спеціальне формування у майбутніх педагогів здібності до антиципації імовірнісних варіантів майбутнього як ключової ланки у структурі психологічного механізму процесу професіоналізації.

Отже, для організації освітнього простору в педагогічному університеті слід акцентувати увагу на розвиток особистісно-професійних якостей та особистісно-професійної спрямованості студентів на етапі первинної професіоналізації, здійснювати пошук адекватних психолого-педагогічних умов її оптимізації.

Висновки. Навчальна діяльність у виші є провідним засобом професіоналізації майбутнього педагога, що надає можливість удосконалювати й розширювати його особистісні й професійні якості. Виступаючи рушійною силою професійного розвитку, професіоналізація, поперше, сприяє засвоєнню важливої соціальної ролі – «професії», яка має визначений статус і престиж; по-друге, дозволяє передбачити придатність і готовність студента до виконання уже професійної ролі.

Перспектива подальших досліджень вбачається у дослідженні впливу професійних цінностей і пріоритетів на особистісно-професійний розвиток майбутніх учителів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білозерська С.І. Стратегії та моделі професіоналізації майбутнього педагога. Особистісно-професійний розвиток майбутнього педагога. Монографія / за ред. проф. М.В. Савчина. – Дрогобич, 2014. – С. 133-151.
2. Иванова, Т.А., Левин, А.Я. Мотивация учебной деятельности студентов // Психологические механизмы регуляции поведения и оптимизации трудовой и учебной деятельности: Межвуз. сб. / под ред Г.С. Шляхтина. - Горький: Горьк. гос. ун-т, 1987. С. 77 - 84.
3. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина. – М.: Высшая школа, 1990. – 119 с.
4. Миленкова Р. В. Готовність до самоосвіти як компонент

- особистісно-професійного розвитку студентів та проблеми її формування [Текст] / Р. В. Миленкова // Теоретичні питання науки, освіти та виховання науки : збірник наукових статей. – Київ, 2011. – Вип. 43. – С. 31–34.
5. Мирончук Н.М. Професійно-особистісний саморозвиток майбутнього педагога: сутнісні характеристики та шляхи формування // Нові технології навчання: наук.-метод. зб. – Київ, 2013. – Випуск 76. – С. 209-214.
6. Поваренков Ю.П. Психология профессионального становления личности. - Курск: КГПИ, 1991. – 174с.
7. Ямницький В.М. Здатність до саморегуляції як основа професіоналізації спеціаліста /ВМ Ямницький// - Психологія: реальність і перспективи, 2013. – С.26-29

REFERENCES

1. Bilozerska S.I. Strategies and models of future teacher professionalization. Personally-professional development of future teacher. Monograph/ by edit prof. M.V.Savchyn.–Drohobych 2014.p. 133-151.
2. Ivanova, T.A., Levin, A.Ya. Motivation of students learning activities// Psychological mechanisms of behavior regulation and optimization of labor and educational activities: Intercollegiate sb. /by edit. Kh.S. Shliakhtyna. - Horkyi:Horkyi. State univer., 1987. p. 77 - 84.
3. Kuzmina N.V. The professionalism of the personality of the teacher and master of industrial training / N.V.Kuzmina. – M.: High school, 1990 – 119 p.
4. Milienkova R. V. Readiness for self-education as a component of personal and professional development of students and problems

- of its formation [Text] / R. V. Milienkova// Theoretical questions of science, education and science education: collection of scientific articles. – Kyiv, 2011. – Public. 43. – p. 31–34.
5. Myronchuk N.M Professional-personally self-development of the future teacher: the essential characteristics and ways of formation. // New learning technologies: scient.-Methodical collect. – Kyiv, 2013. – Publication 76. – p. 209-214.
6. Povarienkov Y.P. Psychology of the professional development of personality. - Kursk: KSPU, 1991. – 174p.
7. Yamnytskyi V.M. Ability to self-regulation as the basis of specialist professionalism/V.M. Yamnytskyi// - Psychology: Reality and Perspectives, 2013. – p.26-29

Psychological analysis of personally-professional orientation of students at the stage of primary professionalization S. I. Bilozerska, S. O. Mashchak

Abstract. The article analyzes the stages of the study of the professionalization of future teachers. The attention is paid to the personal professional orientation of future teachers as subjects of professional activity and especially the attitude of students towards their professional activities. The author's understanding of this process is presented and its levels are defined. The level identification has made it possible to characterize not only the individual characteristics of the students, but also to reasonably determine what kind of feedback should be expected from the students under the conditions established in higher educational institutions, as well as to understand which of the motivational conditions should be changed first of all. Further ways of improving and increasing efficiency of the professional development of future teachers are outlined.

Keywords: motivation, personal professional orientation, professionalization, subject of pedagogical activity, professional integrity (competency).